

Asszír várostrom a Kr. e. 8. században. II. Sarrukín csapatai Mannai királyság, Pazasi nevű városát ostromolják

Dédestapolcsány-Verebce-bérc és Szomolány/Smolence-Molpír helyzete

62

szakasza mentén megtelepedett harcos közösségek használták a Kr. e. 7. század második felében. A dédestapolcsányi nyílhegyek részletes típuselemzése még nem történt meg, de az első vizsgálatok azt mutatják, hogy azok a szomolányi nyílhegykészlettel mutatnak típusbeli és időbeli kapcsolatot.

Keleti harcosok hadjárata a Kárpát-medencében?

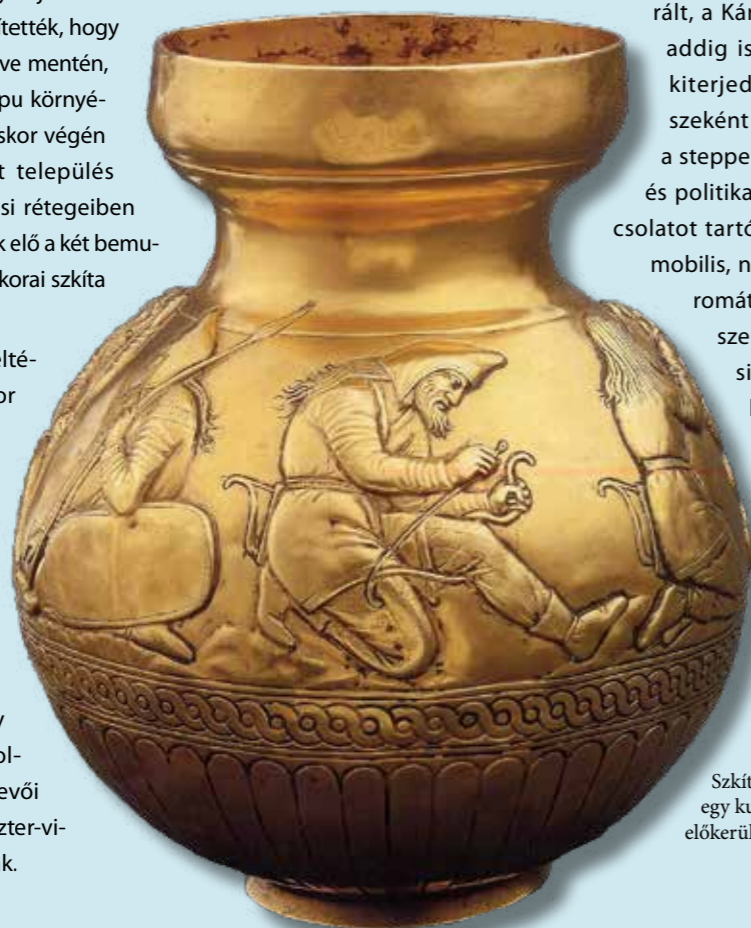
A dédestapolcsányi és a vele egykorú szomolányi lelőhelyen dokumentált támadások nem egyszeri, elszigetelt katonai vállalkozások lehettek, hanem egy nagyobb hadjárat vagy hadjáratsorozat állomásai. Ezt az elképzelést erősítik meg Anja Hellmuth kutatásai is, amelyek kiderítették, hogy a Kárpátok nyugati, külső íve mentén, az úgynevezett Morva-kapu környékén több olyan, a kora vaskor végén megsemmisült erődített település ismert, amelyek pusztulási rétegeiben nagyobb számban kerültek elő a két bemutatott lelőhelyről is ismert korai szkíta típusú nyílhegyek.

Mindezek alapján feltételezzük, hogy valamikor a Kr. e. 7. század második felében egy jól szervezett támadás érte a Kárpát-medence északi és nyugati térségének nagy települési központjait. A támadások egy olyan nagyobb katonai vállalkozáshoz, vagy vállalkozásokhoz kapcsolhatók, amelynek résztvevői erdélyi és középső-Dnyeszter-vidéki térségből toborzódtak.

A steppe szkíta korából a legtöbb nyílhegyet sírokba helyezett tegezékből ismerjük, de számos darab emberi csontokba ágyazva is fennmaradt belőlük. Általában 4–5 darab vessző került a halott harcosok mellé, de az elit temetkezéseiben vannak 30–40, nádszálból vagy fából faragott nyílvevőt tartalmazó készletek is. A dél-szibériai szkíta kurgánokból ismertek egyedi mintákkal kifestett szárú nyílvevők is. A szkíták kis méretű, gyakran tuskéval ellátott nyílhegyei, félelmetes fegyverek voltak. Az ilyen nyílhegyeket nagyon nehéz volt az emberi testből kiszedni – a görög katonáorvosok külön eszközt alkalmaztak az eltávolításukra. Antik források megemlékeznek kígyóméregből és emberi vérből készült méreggel bekent nyílhegyeiről is.

A korai görög és asszír források és régészeti emlékek utalásából tudjuk, hogy a Pontusz-vidéki steppe lovasnomád közösségei a Kr. e. 8. század második felétől számos hadjáratot indítottak a kis-ázsiai régió gazdag városai és államalakulatai ellen. A Kr. e. 7. század utolsó évtizedei után azonban úgy tűnik, a steppei harcos közösségek figyelme egyre inkább nyugat felé irányult, aminek egyik látványos bizonyítéka a Kárpátok északi íve mentén lévő településeket érő támadássorozat.

Az eddig leírtak arra utalnak, a dédestapolcsányi ostrom és a vele kapcsolatba hozható, Kr. e. 7. század végi pusztulási horizont egy koncentrált, a Kárpát-medencében minden addig ismert háborús helyzetnél kiterjedtebb támadássorozat részeként értelmezhető. A támadók a steppei területek szkíta törzseivel és politikai alakulataival szoros kapcsolatot tartó, rendkívül jól szervezett, mobilis, nagyobb erődítmények ostromát is felvállalni képes katonai szervezetek lehettek, amelyek sikerei akár, az 1900 évvel későbbi mongol támadáshoz is hasonlíthatók.

Szkíta íjász ábrázolása egy kul-obai kurgánban előkerült aranyedényen

VAGYONUKAT MAGUKKAL VITTEK A SÍRBA

Cserépedényben elrejtett, friesachi denárokat és veretlen ezüstöt tartalmazó jászdzsai éremlelet (Damjanich János Múzeum, Szolnok)

TÓTH CSABA

A tatárjárás pusztításának mértékét legplasztikusabban a korszakból származó kincseletek száma jelzi. Magyarország ezeréves történetében nem ismert hasonló időszak, amikor ennyire rövid időn belül, gyakorlatilag egy esztendő leforgása alatt ekkora mennyiségű éremlelet elrejtésére került volna sor. A leletek együttese nem csupán országos méretű kataklizmát jelez, de egyben hű lenyomatát nyújtja a IV. Béla kori pénzhasználat és pénzforgalom első éveinek.

Több mint két évszázaddal ezelőtt, a hazai numizmatikai kutatások hajnalán az egyes pénzérmék korát a köriratuk és az éremképük alapján kísérte meg behatárolni a kutatás. Az éremleletek összegyűjtése, összetételük elemzése, az ország különböző tájegységein előkerült éremleletek összehasonlítása csupán az utóbbi fél évszázadban vett nagyobb lendületet. Bár a leletek elemzésének módszerei azóta jócskán finomodtak, a legfontosabb és legizgalmasabb kérdések továbbra is ugyanazok maradtak: mikor, ki és milyen okból rejtette el őket. Mi lehetett az oka, hogy tulajdonosa később nem tért vissza érte, így az évszázadokon át a földben maradt, míg a szerencsés véletlen folytán újra napvilágra nem került. Ennek oka lehetett akár személyes tragédia, aminek kiderítése,

főleg 700–800 év távlatából nyilván kívül esik a kutathatóság határán, de szerencsés esetben az elrejtést az írott forrásokból ismert konkrét eseményhez lehet kötni. Amikor azonban az ország szinte minden pontján többé-kevésbé azonos összetételű leleteket fordít ki az ásó, amelyek száma jelenleg már meghaladja a százat, a feltehetőleg egy időben elrejtett kincseket már nem lehet lokális jelentőségű csetepatékhoz kötni. Az ország teljes területén megfogható kincshorizontot alkotó éremleleteket a bennük lévő külföldi pénzek alapján az 1230-as évek második felére, végére lehet keltezni, s ebből az időszakból olyan jelentőségű eseményt, amely az egész Magyar Királyság történetére rányomta a bélyegét, csupán egyet ismerünk: ez volt az 1241–1242. évi tatárjárás.

63

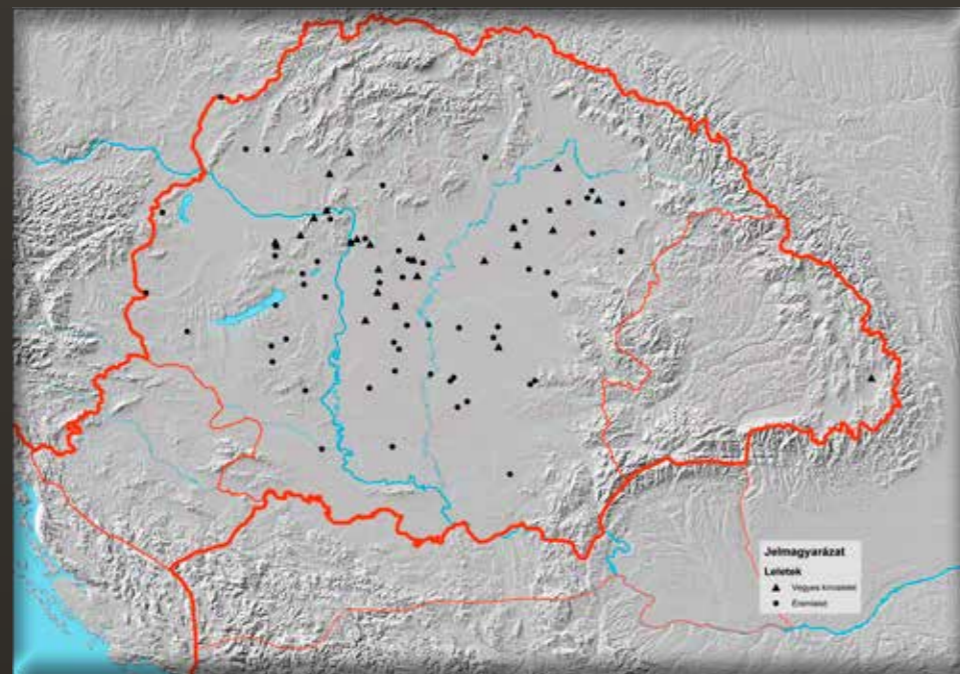

A ladánybenei éremlelet (Katona József Múzeum, Kecskemét)

Egy tipikus tatárjárás kori éremleletet alapvetően két veret csoport alkothat, amelyek egymáshoz viszonyított számaránya különbözhet, sőt léteznek csupán az egyik csoporthoz tartozó pénzekből álló kincsek is. A külföldi fizetőeszközöket a 12–13. századi, úgynevezett friesachi denár néven ismert pénzek felettébb heterogén tömege alkotja, ezeken kívül elvétve fordulhat elő néhány bécsi, kölni vagy angol denár. A friesachi denárok eredetileg a salzburgi érsekek által a karintiai Friesach városában a 12. század első felétől vert kiváló minőségű ezüstpénzek voltak. Később ez az elnevezés az eredeti friesachiak mintájára más világi és egyházi – karintiai és stájer hercegek, andesch-merani grófok, gurki és bambergi püspökök, aquileiai pátriárkák stb. – pénzverő hatóságok által a 12–13. század folyamán a Karintia és Krajna területén fekvő pénzverdékben kibocsátott denárok gyűjtőfogalmává vált. A friesachi veretek III. Béla ural-

kodása idején jelentek meg a magyarországi pénzforgalomban, valódi jelentőségre azonban II. András uralkodása idején tettek szert. A friesachi denárok időrendjét az osztrák kutatás megnyugtatóan tisztázta, így az egyes veretek kibocsátásának időpontját 5–10 éves, egyes esetekben ennél rövidebb időtartamra sikerült meghatározni. A tatárjárás kori veretekben főként a friesachi, kisebb mértékben a bécsi denárok jelentik a záróvereteket.

A leletekben a magyar pénzek közül zárólag a brakteáták, azaz egyoldalas lemezpénzek képviselik magukat, illetve egy,

Térkép a tatárjárás kori leletekről

az előlapján címerpajzsban kettős keresztet ábrázoló ezüstpénz, amelyet a – brakteáták egy részén is olvasható – BELA REX körirat III. vagy IV. Béla királyunkhoz köt. Mind a brakteáták, mind a címeres denár időrendje régóta vitatott kérdés a numizmatikai szakirodalomban, de éppen ezek a leletadatok utalnak arra, hogy kibocsátásuk valószínűleg IV. Béla uralkodásának első éveiben történhetett meg. Kevésbé életszerű lenne ugyanis, hogy egy lelet az elrejtés időpontjánál 50–60 évvel korábban kibocsátott pénzeket tartalmazzon, míg teljesen hiányoznak belőle az azt közvetlenül megelőző időszak, II. András három évtizedes uralkodása alatt vert pénzek. A leletek a pénzek mellett nem ritkán tartalmaznak veretlen ezüstöntvényeket, illetve különféle ékszereket is.

A leletek nagysága, korabeli értéke eltérő, sőt igen széles határok között mozog, darabszámuk a néhány tucattól a több százon át akár a 7–8000 darabig terjed. Az egyes leletek elrejtőinek társadalmi körét a korabeli árakra vonatkozó csekély írott forrásanyag alapján kísérhetjük meghatározni. Egy páncélt a 13. század elején (1220) és a végén (1291) egyaránt tíz márká értékűnek mondanak, az ökor ára fél márká (1239), egy marha ára fél (1273, 1294) és egy márká (1292) között szóródik, lóárakat egy-két márkától 10–15 márká értékig ismerünk. Kérdéses azonban, hogy milyen már-

A marhalábszárcsontban elrejtett pécsi éremlelet (Janus Pannonius Múzeum, Pécs)

1181 darab magyar brakteátát és friesachi denárt tartalmazó, hasonló korú kincsre. A két helyszíntől szinte látótávolságra került feltárássra 2010-ben az az Árpád-kori ház, amelyben összegegyt emberi csontvázak maradványai mellett ékszereket, használati tárgyakat és pénzeket találtak [Wilhelm Gábor erről szóló cikkét lást e lapszámomban! – a szerk.]. A 72 pénzérme – brakteáták és kettős kereszt címerrel ellátott denárok – mindegyike azon IV. Béla kori pénztípusok közé tartozik, amelyek a klasszikus tatárjárás kori éremleletekben is előfordulnak. Az előkerülési körülmények arra utalnak, hogy jelen esetben nem egy tudatosan összeállított és elrejtett éremlelettel állunk szemben, hanem olyan fizetőeszközökkel, amelyeket tulajdonosa éppen magánál tartott a tatárok támadásakor bekövetkezett halála pillanatába. A szanki példa azon túl, hogy remek adalékot nyújt a tatárjárás kori éremkincsekhez, segít felszámolni azt a mindmáig élő toposzt, miszerint a kincseleletekben lévő pénzek nem a mindennapi pénzforgalom jellegzetességeit tükrözik. Immár egyértelművé vált, hogy a kincsként elrejtett leletek, valamint a tulajdonosnál lévő „készpénz” ugyanazon összetétellel bír, vagyis nem különbözik egymástól a teaurált leletek és a mindennapokban használt fizetőeszközök köre.

IV. Béla kori brakteáták

kasúlyal számolhatunk. Bár a 245,5 g súlyú budai márkát először 1271-ben említí írott forrás, a műszeres lelőhelyfelderítés során Orosházán és Bugacon előkerült, száznál is több, a 12–13. század fordulójára keltezhető ólom mérleg súly arra utal, hogy a hozzávetőleg negyed kg tömegű, később budainak nevezett súlyegység már a tatárjárást megelőzően is általánosan használatban volt. Ennek fényében kísérletet tehetünk egy-egy lelet korabeli vásárlóértékének hozzávetőleges megállapítására. A legnagyobbak közé tartozó, mintegy hét és fél kg ezüstöt (~30 budai márká) tartalmazó abapusztai friesachi denárlelet értéke tehát három páncél vagy 2-3 harci ló lehetett, míg a kisebb, de még mindig jelentős értékű leletnek mondható tyukodi a maga 4-5 márkányi összsúlyával akár egy tucat szarvasmarha megvásárlását tette volna lehetővé. A leletek zöme azonban ennél kisebb, súlyban egy márká alatti, így feltételezhető, hogy azok eredeti tulajdonosai a falvakban élő népesség, annak is vagyonosabb rétegéhez tartozó tagjai lehetnek. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a leletek nagy része kimutathatóan Árpád-kori településeken vagy azok közelében került elő.

A jelenleg ismert, száznál is több tatárjárás kori éremlelet zöme véletlenül került elő, jellemzően különféle földmunkák során, így csak nagy jóindulattal nevezhetjük őket zárt kincseleletnek, egy részük minden bizonnyal elkallódott. A nagy felületű régészeti feltárásoknak és a műszeres lelőhelyfelderítésnek köszönhetően az utóbbi évtizedben több olyan megfigyelést sikerült tenni, amelyek nem csupán újabb adatokkal gazdagították a tatárjárás kori pénzforgalomról vallott ismereteinket, hanem immár a korábban ismert kincseleletekkel egykorú települési szórványleleteket is sikerült dokumentálni. A Bács-Kiskun megyei Szank neve jól ismert a numizmatikai kutatásban, hiszen a településről már 1965-ben előkerült egy 113 darabos friesachi éremlelet, majd ettől függetlenül 1971-ben letek rá egy másik, legalább

Veretlen ezüst a tatárjárás idején elrejtett tyukodi kincsből (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)